

Ridder Jan van Renesse

- En zijn bewind in Gouda -

Koen Goudriaan

‘Want hi vrome was ende coene
 Ende sinen viant hovesch ghenoech.
 Hadde hi ghedaen al sulc ghevoech,
 Dat hi sinen here hadde ghedient,
 Ende trouwelike ghesijn sijn vrent,
 Ic hadde hem ghegeven altemale
 Den prijs sonder ander tale’.

(Hij - Jan van Renesse - was krachtig en dapper en buitengewoon ridderlijk tegenover zijn vijand. Had hij zijn plicht zorgvuldig gedaan, had hij zijn heer gediend en was hij zijn trouwe vriend gebleven, dan zou ik hem zonder meer de eerste prijs hebben gegeven). Melis Stoke, *Rijmkroniek van Holland*, X, 253-259.¹

Met de dood door verdrinking bij het oversteken van de Lek op 16 augustus 1304 kwam er een eind aan de stormachtige loopbaan van de Zeeuwse edelman Jan van Renesse. Deze gebeurtenis betekende ook de afsluiting van de eerste periode uit de geschiedenis van Gouda, het tijdvak waarin de stad onder een eigen stadsheer had gestaan. Tenminste, dat is de meest waarschijnlijke uitleg van de gevolgen die de dood van Jan van Renesse voor de stad had: met zoveel woorden vinden we het in geen enkele bron vermeld. Jan van Renesse was gehuwd geweest met jonkvrouw Sophie, de erfdochter uit het huis van der Goude. Sophie overleed in 1299.² Op grond van een grafelijk privilege van 24 maart 1297 ging Gouda, als Hollands leen, toen over op Margriet, de dochter uit het huwelijk van Sophie en Jan van Renesse. Margriet overleefde haar vader enkele tientallen jaren, maar in het bezit van de stad Gouda was zij toen niet meer. In 1308 werd Gouda met enkele bijbehorende bezittingen toebedeeld aan Jan van Beaumont, de jongere broer van graaf Willem III uit het Henegouwse huis. Deze verwierf ook onder andere Schoonhoven, Noordwijk, Beverwijk, Texel en verschillende bezittingen in Zeeland, zodat Gouda vanaf dat moment deel uitmaakte van een groter goederencomplex. Het probleem dat in dit artikel aan de orde komt, luidt simpelweg: hoe is dit zo gekomen? Geselschap heeft het probleem gesignaleerd en gegevens aangebracht voor de veronderstelling dat Margriet voor het verlies van Gouda en andere Hollandse leengoederen is schadeloos gesteld. Maar hij heeft het vraagstuk niet tot op de bodem uitgezocht.³

Om greep op het probleem te krijgen zullen we ons verdiepen in het optreden van Jan van Renesse in de grote politiek van zijn dagen. Zijn dood trad in toen hij uit Utrecht vluchtte na het mislukken van een Vlaamse inval waarbij grote delen van Zeeland, Holland en het Sticht waren bezet. Jan speelde dus de kaart van de Vlamingen en tartte daarmee het grafelijk gezag in Holland. Ook eerder in zijn loopbaan was hij al met de grafelijkheid in conflict gekomen. Eén van de dingen die men hem verweet was medeplichtigheid aan de moord op graaf Floris V. Of dat verwijt terecht was, en hoe we de politiek van Jan van Renesse te beoordelen hebben, zijn vragen die in samenhang gezien kunnen worden met het eerder gestelde probleem met betrekking tot de overgang van de stad Gouda naar Jan van Beaumont.

Bij de beantwoording van deze vragen dient rekening te worden gehouden met de bestaande wetenschappelijke literatuur over de laatste jaren van het Hollandse graven-

huis (tot 1299) en de eerste jaren van het huis Henegouwen (Avesnes). Deze literatuur was al zeer omvangrijk.⁴ In de laatste tijd, met de herdenking in 1996 van de moord op Floris V en het jubileum in 1999 van het aantreden van de Henegouwse dynastie, is zij nog met de nodige titels verrijkt.⁵ In dit blad is nog onlangs aandacht besteed aan één spectaculaire episode: de sloop van de oudste Goudse burcht in 1304.⁶ Het heeft geen zin al het in de bestaande literatuur besprokene hier nog eens te herhalen:⁷ we concentreren ons op de figuur van Jan van Renesse en op de lotgevallen van de stad Gouda tijdens zijn bewind. Eerst passeren de opeenvolgende etappes uit het leven van Jan van Renesse de revue. Daarna proberen we het beeld scherp te krijgen van de politiek die hij voerde, waarbij we ook in gesprek gaan met enkele middeleeuwse geschiedschrijvers.⁸ Vervolgens zetten we uiteen welke rol de stad Gouda in deze periode heeft gespeeld, voorzover dat op grond van de schaarse gegevens mogelijk is. Tenslotte komen we toe aan de vraag waarom het eigenlijk gaat: waarom verloor Gouda zijn eigen stadsheerlijke dynastie?

De loopbaan van Jan van Renesse, tot aan zijn verbanning

De eerste vermelding van Jan van Renesse is te vinden in de oorkonde van 15 augustus 1282, waarmee Floris V in zijn gebieden tolvrijheid verleent voor de goederen van Goudse poorters die op niet tolbare schepen worden vervoerd.⁹ Het is Jan van Renesse senior (Jan I) die ermee wordt beleend samen 'Johannes sinen soen, die Sophien heeft die joncvrouwe van der Gouden te wive'. Zoals bekend was jonkvrouw Sophie oorspronkelijk als echtgenote bestemd voor één van de zonen van een andere Zeeuwse edelman, Nicolaas van Cats, maar was deze voorgenomen verbintenis afgesprongen.¹⁰

Jan I

Wanneer het huwelijk tussen Jan van Renesse en jonkvrouw Sophie precies werd gesloten is niet bekend, maar veel pleit voor een datum niet lang voor de verlening van de tolvrijheid. Als de door mij in een eerdere publicatie voorgestelde herdatering van de Goudse 'stadsrecht-oorkonde' op 1279 correct is, moet het huwelijk hebben plaatsgevonden na 19 juli van dat jaar.¹¹ Maar ook als men dit argument buiten beschouwing laat, moet Jan II in 1282 nog zeer jong zijn geweest en kan hij nog maar kort tevoren de huwbare leeftijd hebben bereikt. Van zijn vader, Jan I, is bekend dat hij als zoon van Costijn I van Renesse en Hillegonda van Voorne omstreeks 1250 geboren moet zijn.¹² Hij was dus in 1282 niet ouder dan 32 jaar, en zijn zoon zal in zijn tienerjaren zijn geweest. Het zou zelfs kunnen dat de verlening van tolvrijheid samenhangt met het huwelijk van Jan II met Sophie en dat dit huwelijk gesloten werd zodra Jan volwassen werd, zoals dat in hoog-

adellijke families met grote politieke belangen wel vaker voorkwam. In dat geval zal Jan II van Renesse omstreeks 1268 geboren zijn.¹³ Nog in het voorjaar van 1292 wordt hij onder de knapen vermeld en pas in de loop van dat jaar wordt hij als 'heer' aangeduid: hij zal dus pas omstreeks die tijd tot ridder zijn geslagen.¹⁴ Dit bewijst zijn veronder-

stelde late geboortedatum wel niet, maar pleit er ook niet tegen. Het is dan ook goed verklaarbaar dat hij pas in de vroege jaren 1290 uit de schaduw van zijn vader treedt. Het zullen ook de dynastieke belangen van Jan I zijn geweest die de doorslag gaven bij de verbintenis van Jan II met de erfdochter van der Goude. De machtsbasis van de familie Van Renesse lag in Zeeland, vooral op het eiland Schouwen: daar stond tevens hun grote en moderne slot Moermond.¹⁵ Maar evenals Nicolaas van Cats beseftte Jan I van Renesse al vroeg dat hij zijn positie binnen het graafschap Holland-Zeeland kon verbeteren wanneer hij ook een pied-à-terre verwierf op het nieuwe werkterrein van graaf Floris V, in het Sticht en het aangrenzende deel van Holland. Hij en zijn broer Costijn van Renesse speelden een hoofdrol bij de verovering in 1280 door Floris V van het door Gijsbrecht van Amstel van de bisschop-elect Jan van Nassau in pand genomen slot Vreeland.¹⁶ Met de verwerving, uit naam van zijn zoon, van de stad Gouda kreeg Jan I de supervisie over een strategisch belangrijke plek: vanuit Gouda kon hij een waakzaam oog houden op Oudewater en de rest van het land van Woerden, dat na de vlucht van Herman van Woerden in 1281 aan Floris V in pand was gegeven.¹⁷

Met het oog op het latere politieke gedrag van de familie Van Renesse is het wel nuttig vast te stellen, dat dit eerste optreden geheel in het verlengde lag van de grafelijke politiek. Ook in de rest van de jaren 1280 was Jan I van Renesse een steunpilaar van de grafelijke macht aan de oostgrens van zijn gebied. In 1285 respectievelijk 1288 verzoenden Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden zich met de graaf.¹⁸ Maar zoals de gebeurtenissen van 1296 duidelijk zouden maken, was deze verzoening halfhartig. De verzoeningsoorkonden noemen bovendien een reeks Stichtse en Hollandse ridders en knapen, onder wie verscheidene uit het gebied rondom Gouda zoals Troveis van Moordrecht en Herbaren van Haastrecht, die als borgens voor Amstel en Woerden optraden. Zij kunnen tot de politieke aanhang van Amstel en Woerden worden gerekend, maar sommigen onder hen begaven zich nu noodgedwongen voor het eerst in een leenverhouding met de graaf.¹⁹ Tegen de aanwezigheid van dergelijke suspecte lieden zal de vestiging van Jan van Renesse in Gouda, evenals die van Nicolaas van Cats in Schoonhoven, een voor de graaf welkom tegenwicht hebben geboden. Bij een militaire expeditie vanuit Dordrecht naar Schoorl tegen de West-Friezen in 1286 of 1287 diende Gouda als pleisterplaats: men moest hier bij de passage van het buiten- in het binnenwater op een ander scheepstype overstappen, maar kon dat blijkbaar in alle veiligheid en rust doen.²⁰

De massale rebellie van Zeeuwse edelen in 1290 en hun aansluiting bij graaf Guy van Vlaanderen zal bij Floris V zijn aangekomen. De edelen waren al langere tijd ontevreden over de manier waarop de graaf de keur van Zeeland toepaste. Ze konden bovendien gebruik maken van de langdurige tegenstelling tussen Holland en Vlaanderen over Zeeland-bewesten-Schelde (Walcheren en de Bevelanden): de Hollandse graven probeerden voor dit gebied onder de leenband met de Vlaamse graaf uit te komen.²¹ Jan I van Renesse was één van de meest prominente afvalligen: op 18 maart 1290, direct bij het begin van de opstand, droeg hij zijn huis te Renesse met een stuk land eromheen aan graaf Guy op en werd zo diens vazal.²² De opstand bleef dus niet beperkt tot de edelen van bewesten-Schelde, maar sleepte ook die van beoosten-Schelde mee. Overigens moet bedacht worden dat de Van Renneses ook de rol van ambachtsheer op Zuid-Beveland speelden.²³

Er behoeft niet in detail te worden ingegaan op het verloop van de zeer goed gedocumenteerde Zeeuwse opstand, die voor graaf Floris uitliep op de onverhoedse gevangenneming door de graaf van Vlaanderen en de gedwongen ondertekening op 12 juni 1290 te Biervliet van een voor hem zeer nadelig verdrag.²⁴ Wel zijn nog enkele episodes van belang waarin vader en zoon Van Renesse een opmerkelijke rol speelden. Voorafgaand aan het uitbreken van de opstand, op 23 februari 1290, had in Utrecht de

ondertekening van een contract plaats gevonden, waarbij jonkvrouw Sophie van der Goude van deken en kapittel van Oudmunster tegen betaling van dertig schellingen per jaar de tiende, de tijns en het gerecht van een bepaald gebied in ontvangst nam; tevens gaf ze haar man lijftocht aan dit goed.²⁵ In een eerdere publicatie heb ik betoogd dat met het aangeduide gebied stad en vrijheid van Gouda werden bedoeld en dat achter het tekenen van dit contract een politiek tête-à-tête schuil ging tussen Van Renesse, de Utrechtse kapittels en Herman van Woerden, die het stuk mee bezegelde. Men probeerde zo enige bundeling aan te brengen in de oppositie tegen Floris V, waarbij het goed uit kwam dat diens stroman, de elect Jan van Nassau, juist voor de pauselijke curie was gedaagd.²⁶ Het verdere verloop van de rebellie had voor Jan I van Renesse nog een verrassing in petto. Nadat Floris V weer uit Vlaamse gevangenschap was ontslagen, zette hij nu op zijn beurt Jan van Renesse en diens halfbroeder Dirk van Brederode vast in enkele (woon)tores in Geertruidenberg, om ze pas vrij te laten nadat hun dochters ongelijke huwelijken met raadslieden van Floris hadden gesloten (zegt de Procurator).²⁷ Daarna verzoenden Van Renesse en Van Brederode zich met de graaf, waarbij de twee halfbroers voor elkaar borg stonden en Jan I van Renesse ook nog zijn zoon Jan II en zijn neef Jan Costijnsz van Renesse als borgen naar voren schoof.²⁸ Deze verzoening hield stand. Aan een nieuwe rebellie tegen de graaf in Zeeland onder leiding van de families Van Borssele en Van Cats in 1292 deden Jan I van Renesse en zijn halfbroer Dirk van Brederode niet mee.²⁹ Een uitspraak van graaf Floris in een geschil tussen heer Hendrik de Rover, burggraaf van Montfoort, en zijn aangetrouwde verre verwant Jan van Renesse over goederen te Gouda en Montfoort mogen we wel plaatsen tegen de achtergrond van deze rimpelloze periode.³⁰ Kort daarna zien we ook Jan II van Renesse in eigen naam optreden: in een oorkonde van 7 mei 1293 wordt hij naast zijn vader genoemd onder de borgen van een verdrag tussen Floris V en de nieuwe Utrechtse bisschop Jan van Sierck³¹, en op 28 augustus daaropvolgend waren

Jan II

beide Van Renesses getuige bij de regeling van de Voornse erfenis door graaf Floris.³² Jan I verdwijnt daarna uit de bronnen: we moeten aannemen dat hij is overleden en dat Jan II hem nu in zijn Zeeuwse bezittingen opvolgde.

In het voorjaar van 1295 braken nieuwe vijandelijkheden tussen Holland en Vlaanderen uit, nadat Floris bij Rooms-koning Adolf van Nassau herroeping van het vernederende verdrag van Biervliet had gedaan gekregen.³³ De Hollandse legermacht werd samengetrokken bij Vlissingen. Daarvandaan stak Jan van Renesse over naar Sluis en zette deze voorhaven van Brugge in brand: het eerste grote wapenfeit dat van hem wordt vermeld. Tegelijkertijd deed zijn oom Dirk van Brederode met een groep West-Friezen een aanval op het Vlaamse eiland Cadzand.³⁴ Na een wapenstilstand laaide in het najaar van 1295 de strijd opnieuw op. De Vlamingen staken de Honte over, volgens Stoke met 3.000 man, maar op 27 oktober werden ze op Borssele, toen een apart eilandje ten zuiden van Zuid-Beveland, verslagen door

een Hollandse strijdmacht van niet meer dan 300 man. Stoke rept niet van een aandeel van Jan van Renesse in deze overwinning, maar een latere bron weet te melden dat het deze 'vrome ridder' was aan wie zij was te danken.³⁵

In de winter van 1295/6 maakte graaf Floris V een politieke ommezwaai en verruilde zijn bondgenootschap met koning Edward van Engeland voor één met de Franse koning Philips. Over Floris' motief voor zo'n ingrijpende koersverandering is al veel inkt gevloeid: het hoeft ons hier niet bezig te houden.³⁶ Het verdrag dat Floris op 9 januari met de Franse koning sloot, werd door een aantal Hollandse en Zeeuwse edelen medebezegeld, onder anderen door 'Jehan sires de Reinisse'.³⁷ Maar gevoelens van onvrede met deze politieke koerswisseling, of waarschijnlijker nog particuliere grieven tegen de graaf, maakten verschillende edelen ontvankelijk voor de toenadering van koning Edward van Engeland, die Jan van Kuik als intermediair inzette bij zijn stille diplomatie. Zo kwam het plan tot stand om Floris gevangen te nemen en te laten vervangen door zijn jonge zoon Jan, die verloofd was met een Engelse prinses en die in Engeland werd opgevoed. In juni 1296 werd dit plan uitgevoerd, en zoals bekend liep dit onbedoeld uit op de doodslag op de graaf, toen een groep Gooiers hem uit de handen van de edelen probeerden te bevrijden.³⁸

Jan van Kuik, Jan van Heusden, Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en Gerard van Velzen zijn de namen die in ieder geval met deze 'moord' verbonden kunnen worden. Jan van Kuik en Jan van Heusden waren niet aanwezig bij de gebeurtenissen die tot de dood van de graaf leidden, en Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden ontkwamen en gingen in ballingschap. Maar Gerard van Velzen werd gepakt en geëxecuteerd, nadat hij eerst nog de namen van een reeks medeplichtigen had opgebiecht. Op de vraag of Jan van Renesse één van hen was, zal verderop dieper worden ingegaan. Merken we voorlopig op, dat een definitief antwoord op de vraag niet is te verkrijgen, maar dat het feit dat zijn naam wel met die van de complotteurs werd geassocieerd een sleutel vormt voor zijn verdere politieke gedrag.

Na de dood van Floris neemt al snel Jan van Avesnes, de graaf van Henegouwen, in samenwerking met de poorters van Dordrecht het heft in handen. Maar in het najaar steekt op uitnodiging van koning Edward een delegatie van Hollandse ridders en burgers over naar Engeland, met de bedoeling om het huwelijk van de nieuwe graaf Jan I met zijn Elizabeth bij te wonen en hem dan mee terug naar Holland te nemen.³⁹ Tot de delegatie behoort niet alleen Jans oom Dirk van Brederode⁴⁰ - maar ook Jan van Renesse zelf: in januari 1297 is hij in ieder geval in Engeland, als graaf Jan daar zijn diplomatieke zaken met Engeland en onder meer Brabant regelt.⁴¹ Op de terugweg landt het gezantschap op Schouwen, dus in het machtsgebied van Jan van Renesse; deze landing kan op eind januari 1297 worden gedateerd.⁴² Een half jaar lang is Jan van Renesse de belangrijkste adviseur van het jeugdige graafje, en daarmee de machtigste man in Holland-Zeeland. Stoke vermeldt een incident, waarbij Jan van Avesnes graaf Jan I te spreken wil krijgen en deze hem hooghartig laat antwoorden dat hij dan maar naar Bridorp (op Schouwen) moet komen: uiteraard zat Jan van Renesse daar achter.⁴³ Dit zal de verstandhouding tussen Jan van Renesse en Avesnes niet ten goede zijn gekomen. Laatstgenoemde vertrok nu naar Henegouwen,⁴⁴ het dempen van de opstand van de West-Friezen aan de jonge graaf en zijn adellijke helpers overlatend.⁴⁵ Jan van Renesse begaf zich naar dit oorlogsterrein, en op 27 maart onderscheidde hij zich op het slagveld bij Vronen ten noorden van Alkmaar: vooral deze militaire actie vestigde zijn faam als krijgsman.⁴⁶

Van zijn overwicht op de jonge graaf maakt Jan van Renesse gebruik om zijn eigen belangen te behartigen. Hij krijgt voor zichzelf en zijn vrouw Sophie gedaan dat al hun goederen op hun dochter vererven.⁴⁷ In het voorjaar wordt hij benoemd tot baljuw van Zuid-Holland (dat is Dordrecht met wijde omgeving).⁴⁸ Intussen is Wolfert van Borssele

toegetreten tot de selecte groep adviseurs van Jan I, en zijn invloed groeit gestaag.⁴⁹ Begin mei belooft de graaf aan Wolfert om in alles zijn raad te volgen en verpand hem al zijn renten en inkomsten in Holland en Zeeland als zekerheid voor verstrekte of nog te verstrekken leningen.⁵⁰ Enkele dagen later verandert de graaf de lijftocht voor zijn vrouw, in samenspraak met zijn raadslieden: onder hen zijn dan nog zowel Wolfert van Borssele als Jan van Renesse.⁵¹

De verbanning, en wat daarop volgde

Niet lang daarna komt Jan van Renesse ten val. Het grafelijk gezelschap verblijft in Reimerswaal, ter voorbereiding op onderhandelingen met de hertog van Brabant. De sluwe Wolfert van Borssele stuurt Jan van Renesse erop uit om alvast in Bergen-op-Zoom de besprekingen met de hertog te beginnen; tegelijk zendt hij diens oom Dirk van Brederode met een opdracht naar Zierikzee. Dan maakt hij zich meester van het graafje, aan wie hij op de mouw speldt dat Jan van Renesse samenspannt met de hertog om hem gevangen te nemen. Wolfert voert de graaf naar Veere, laat Dirk van Brederode als raadsman ontslaan, daagt Jan van Renesse naar Veere en stuurt hem op zijn weigering in verbanning; ook verwoest hij zijn kasteel Moermond.⁵² De Procurator, die voor Van Renesse partij kiest, tekent aan dat dankzij de aanmatiging van Wolfert diegene die zich in het voorjaar bij Vronen nog zo voor de graaf verdienstelijk had gemaakt, nu smadelijk uit Zeeland wordt verbannen.⁵³ Dit alles moet zich hebben afgespeeld voor 18 oktober 1297, want op die datum gaat de Zeeuwse edelman Jan van Schengen in leistung (gijzeling) voor Jan van Renesse, wiens borg hij is. Van Renesse zelf had zich op een bepaalde dag bij de graaf op het huis Rijnenburg (bij Hazerswoude) moeten melden om zich voor de aantijgingen te verantwoorden, maar was niet gekomen.⁵⁴ Op de vraag of deze beschuldigingen alleen het veronderstelde plan betroffen om graaf Jan I te ontvoeren, of dat inmiddels ook medeplichtigheid aan de moord op Floris in de aanklacht stond, gaan we later in. Tijdens de twee jaren durende overheersing van Holland en Zeeland door Wolfert van Borssele bleef het voor Jan van Renesse onveilig om naar Holland te komen. Verkaik heeft in Engelse bronnen de bewijzen gevonden, dat hij zich direct al naar Vlaanderen begaf en zich in dienst stelde van koning Edward (de schoonvader van graaf Jan!), die met een legermacht present was om de Vlaamse graaf tegen de Franse koning te helpen.⁵⁵ Ging zijn oom Dirk van Brederode in 1298 wel in 's graven gijzeling,⁵⁶ Jan bleef weg. In zijn plaats werd nu niemand minder dan Nicolaas van Cats gijzelaar van de graaf.⁵⁷ Het feit dat een zo hoge edelman voor hem borg stond is wel een aanwijzing dat Jan van Renesse toch niet helemaal geïsoleerd was. Daaraan zal niet vreemd zijn geweest dat de alleenheerschappij van Wolfert van Borssele steeds meer gehaat raakte. Op 1 augustus 1299 werd deze in Delft gelyncht door een volksmenigte. Aanleiding was een conflict dat hij had met de poorters van Dordrecht, bovendien lijkt een groep van jongere edelen (rondom Willem van Duvencoorde) erbij betrokken te zijn geweest.⁵⁸ Stoke insinueert dat Jan van Renesse en de zijnen ('de edelen die graaf Jan uit Engeland haalden') er iets mee te maken hadden, maar voor hun betrokkenheid ontbreekt verder iedere aanwijzing.⁵⁹ De dood van Wolfert was voor Jan van Renesse het sein om een poging te doen naar het graafschap terug te keren. Uit een oorkonde van 24 augustus 1299 blijkt, dat hij de uitspraak over de tegen hem ingebrachte beschuldigingen aan de graven Jan van Henegouwen en Jan van Holland overliet: die zouden hem moeten berechten samen met de 'goede lieden van het land', maar zonder Van Renesses verklaarde vijanden. Het stuk maakt duidelijk dat de aanklacht nu ook de gevangenneming en de dood van Floris V inhoudt. Van Renesse noemt een aantal vooraanstaande edelen als zijn borgen. Tegelijk staat hij zelf in voor enkele Zeeuwse edelen die samen met hem om de dood van Floris uit het land waren geweken.⁶⁰ Maar van deze verzoeningspoging is niets

terecht gekomen. Stoke geeft de plausibele uitleg, dat de personen die Van Renesse als borgen had gevraagd, de oorkonde niet wilden bezegelen.⁶¹ Kort daarop overleed graaf Jan I en volgde zijn oom van Avesnes als Jan II hem in Holland op. De breuk tussen Jan van Renesse en de Hollandse grafelijkheid was nu definitief.

Jan van Renesse keerde terug naar Vlaanderen en stelde zich in dienst van graaf Guy, Avesnes' grote tegenstander. Vanuit Vlaanderen viel hij Zeeland binnen en onttrok dit aan Jan van Avesnes. Deze verdreef hem daarop uit Zeeland. Jan van Renesse vervoegde zich bij Rooms-koning Albrecht (van Oostenrijk) en instrueerde hem dat Holland en Zeeland door de dood van Jan I aan het Rijk waren vervallen. Dit gaf de Rooms-koning aanleiding om een tocht naar Nijmegen te ondernemen, die echter werd opgegeven zodra Jan van Henegouwen met een legermacht naderde. Het kwam tot een verzoening tussen de koning en de nieuwe graaf: deze deed alsnog leenhulde voor Holland en Zeeland. De Zeeuwen die op aanstichten van Jan van Renesse naar Nijmegen op weg waren om de koning te helpen, maakten rechtsomkeert en bestookten vanuit Vlaanderen dorpen in Zeeland. Graaf Jan ging daarop naar Zeeland, verbande Jan van Renesse en verdeelde diens goederen onder zijn helpers.⁶² Toen Van Renesse en zijn medestanders 's graven broeder Guy in handen kregen, terwijl de graaf enkele jongere leden van het huis Borssele vasthield, kwam het in de voorzomer van 1300 tot een uitruil van gevangenen en een verzoeningspoging onder leiding van Karel van Valois, de broer van de Franse koning.⁶³ Maar uiteindelijk liep deze op niets uit. Op 1 januari 1301 werd slag geleverd bij Lodijke, in het nu verdronken deel van Zuid-Beveland, waarbij de opstandige Zeeuwen onder leiding van Jan van Renesse en Floris van Borssele verslagen werden door 'Jan zonder Genade', de zoon van graaf Jan II.⁶⁴ Jan van Renesses 'finest hour' brak aan op 11 juli 1302 in de Guldensporenslag. Zoals bekend stonden in deze slag, die vlakbij Kortrijk werd geleverd, de ridders van het leger van de Franse koning tegenover de inwoners van de Vlaamse steden die de partij van 's konings vazal, de Vlaamse graaf hielden. Aan Vlaamse zijde deden maar enkele ridders mee. Eén van hen was Jan van Renesse, en de onverwachte Vlaamse overwinning wordt vrij algemeen mede toegeschreven aan de manier waarop deze leiding gaf.⁶⁵ Stoke doet de Guldensporenslag kort af; hij schenkt geen aandacht aan Jan van Renesse maar vermeldt wel de dood op het slagveld van Jan zonder Genade, aan de Franse zijde uiteraard.⁶⁶

Aangemoedigd door hun successen tegen Frankrijk besloten de Vlamingen het jaar daarop in het noorden Avesnes, de bondgenoot van de Fransen, aan te pakken. In april en mei vielen ze Zeeland binnen en bezetten Middelburg. Daarna kwamen de partijen een wapenstilstand overeen.⁶⁷ Maar in maart 1304 begonnen de vijandelijkheden opnieuw. De Vlamingen behaalden een overwinning op het eiland Duiveland. Daarbij namen ze Guy van Avesnes, broer van graaf Jan II en sinds 1301 bisschop van Utrecht, gevangen.⁶⁸ De Clerc uten laghen landen maakt Jan van Renesse tot de kwade genius van deze Vlaamse aggressie: 'dese was een ynsetter alle der reysen di grave Ghye in Walcheren dede tegen sinen rechte here'.⁶⁹ In april rukten de Vlamingen op tot diep in Holland, om pas kort voor Haarlem halt te houden. Stoke is ook hier zwijgzaam over de rol van Van Renesse, maar latere auteurs maken hem tot de hoofdrolspeler van de verovering van Holland.⁷⁰ Alle steden - Leiden en Delft worden in het bijzonder genoemd - geven gijzelaars.⁷¹ Intussen heerst in Utrecht verwarring als gevolg van de gevangenneming van de bisschop. De partijstrijd tussen Lichtenbergers en Fresingen, die hier sinds de dagen van Amstel en Woerden woedde, laait weer op. Guy van Namen, de zoon van de Vlaamse graaf, neemt de gelegenheid te baat om ook in Utrecht de zaken naar zijn hand te zetten, waarbij hij de positie van de gilden versterkt. Jan van Renesse is in zijn gevolg en installeert zich in de bisschopsstad als 's graven zaakwaarnemer.⁷² Maar het tij keert al snel. De landing in april 1304 van Witte van Haamstede, de

bastaardzoon van Floris V, aan de kust bij Zandvoort bewerkt een Hollands reveil. De Leidse en Delftse gijzelaars die in Gouda gevangen worden gehouden, worden door de Leidenaars bij verrassing bevrijd en de Vlaamse 'vijanden' die in Gouda en elders liggen worden verdreven.⁷³ Guy van Namen neemt de wijk uit Utrecht en laat Jan van Renesse en enkele andere edelen daar achter. Op 10 augustus komt het opnieuw tot een zeeslag bij Zierikzee op de Gouwe, het water tussen Schouwen en Duiveland, waarbij de Hollanders tegen de Vlamingen steun krijgen van een Frans eskader onder leiding van Grimaldi.⁷⁴ De Vlamingen verliezen de strijd.

Dat bezegelt ook het lot van degenen die in Utrecht zijn achtergebleven. Van het levens-einde van Jan van Renesse zijn verschillende verslagen overgebleven, die elkaar deels aanvullen, deels tegenspreken. Volgens Beke proberen de Hollanders, op het vernemen van het goede nieuws uit Zeeland, eerst Jan van Renesse en de zijnen uit Utrecht te lokken door molens en boerderijen buiten de stad in brand te steken.⁷⁵ Als dat niet lukt, vertrekt Jan heimelijk met enkele andere edelen: hierin stemmen alle bronnen overeen.⁷⁶ Bij een haastige overtocht over de Lek bij Beusichem in een te volle boot en met de tegenstanders in aantocht verdrinken Jan van Renesse en zijn metgezellen.⁷⁷ Alleen de Clerc meldt dat Jan op een 'waard' (een eilandje) midden in de rivier nog slag heeft geleverd tegen Jan van Beusichem, heer van Culemborg en de zijnen: hij laat dus de mogelijkheid open dat Jan niet is verdronken, maar gesneuveld.⁷⁸ Beke voegt er het sensationele detail aan toe dat de zwaargewapende ridders naderhand met 'zegen' (een soort netten) uit de rivier moesten worden gevestigd. De Procurator geeft als commentaar, dat de ridderschap van Jan van Renesse, dezelfde die eerder door Gods genade aan Vlaanderen bij Kortrijk de overwinning had bezorgd, nu in een klein riviertje is verdronken:⁷⁹ om de tegenstelling met de overwinning van 1302 sterker aan te zetten, maakt hij de Lek kleiner dan deze rivier is. In Utrecht weten de Fresingen zich nog enige tijd te handhaven, maar in Holland is het Vlaamse intermezzo definitief voorbij.

De 'politiek' van Jan van Renesse

Jan van Renesse sterft dus als een aan zijn heer, de graaf van Holland, ontrouwe vazal. Dat oordeel ligt ook besloten in de woorden van Melis Stoke die aan het begin van dit artikel werden aangehaald. De laatste zeven jaar van zijn ridderleven had hij in dienst gesteld van de Vlaamse zaak, en dit betekent dat hij had vertoefd in het aan de Hollands-Henegouwse dynastie vijandige kamp. Was dit de voorspelbare uitkomst van een gedragslijn die hij sinds het begin van zijn carrière had gevolgd?

Het is waar dat we Jan II van Renesse al jong aan de zijde van de opposanten tegen de graaf van Holland aantreffen: te denken valt aan zijn betrokkenheid bij het politiek geladen erfpachtcontract van 23 februari 1290, en zijn borgstelling voor zijn vader ter gelegenheid van diens verzoening met de graaf een jaar later. Maar meer dan een bijrolletje in de Zeeuwse rebellie speelde hij niet, bovendien eindigde deze episode juist met een verzoening. Jan II van Renesse was toen ook nog erg jong. In de jaren die daarop volgen zien we Jan II van Renesse, inmiddels geridderd en zelfstandig opererend, juist aan de kant van de graaf. Het grootste wapenfeit uit deze periode is zijn tocht naar Sluis in 1295: de eerste echte kennismaking tussen Jan van Renesse en de Vlamingen verliep niet bepaald in een vriendschappelijk sfeer.

Wat hij vond van de politieke koerswijziging van Floris V in de winter van 1295/6, is niet bekend. Onder het verdrag van Floris met de Franse koning van 9 januari 1296 staat ook zijn naam.⁸⁰ Verborg hij zijn ware opinie en wachtte hij op een kans om Floris in het Engelse kamp terug te helpen brengen? Maar de enige aanwijzing die we daarvoor hebben is zijn latere reputatie als moordenaar van Floris, of althans als gedogger van diens gevangenneming. Tót de winter van 1295/6 had Jan van Renesse geen blijk gegeven van een bijzondere pro-Vlaamse of pro-Engelse gezindheid.

Daarmee zijn we aangeland bij de vraag of we Jan van Renesse nu wel of niet tot de moordenaars van Floris V moeten rekenen. Voor de beantwoording van deze vraag staan twee gegevens tegenover elkaar. Jan van Renesse behoorde niet tot degenen die onmiddellijk na de moord beschuldigd en bestraft werden. Maar later werd hij wel degelijk geacht tot de moordenaars te hebben behoord.

Uit niets blijkt dat Jan van Renesse bij de tragische gebeurtenissen van juni 1296 direct betrokken was. Hij was niet in het gezelschap van Floris toen deze te Utrecht verbleef, en evenmin was hij erbij toen de graaf op de stadswede van Utrecht gevangen werd genomen.⁸¹ Hij ontbrak in de groep edelen die de graaf vanuit het Muiderslot naar een 'veiliger' oord wilde brengen en die op de Gooiers stuitte, met de bekende voor de graaf dodelijke afloop.

Tot de moordenaars die zich op het slot Kronenburg bij Loenen verschansten, behoorde hij ook niet. Anders dan Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en Jan van Kuik werd hij toen niet verbannen en van zijn goederen vervallen verklaard. In die zomer van 1296 rekende niemand Jan van Renesse tot de 'moordenaars'.

Toch werd zijn naam later wel met de dood van Floris in verband gebracht. Onze belangrijkste zegsman hiervoor is Melis Stoke, die in zijn *Rijmkroniek* herhaaldelijk laat doorschemeren dat Jan van Renesse van het complot tegen Floris geweten heeft.⁸² Met betrekking tot de vraag hoe hij aan zijn wetenschap komt, is Stoke echter niet consistent. Hij noemt drie kanalen waarlangs de informatie over Van Renesses medeplichtigheid hem zou hebben bereikt. Het meest spectaculaire is de confessie van Gerard van Velzen. Zoals eerder gemeld werd deze gepakt en geëxecuteerd, maar legde hij voor zijn dood een openbare biecht af, waarin hij een reeks namen van medeschuldigen noemde. Deze lijst raakte bekend doordat een klerk het bericht ervan naar Dordrecht bracht, waar Stoke zelf toen stadsklerk was en waar Hollandse edelen bijeen waren om zich op de situatie van het graafschap te bezinnen.⁸³ Aan het begin van boek VII zegt Stoke dat Gerard van Velzen ook Jan van Renesse noemde.⁸⁴ Maar op een andere plaats ontkent hij dit juist: de ter dood veroordeelde zou zijn biecht hebben beëindigd voordat hij bij de naam van Jan van Renesse was aangeland - overigens zweeg hij ook over Wolfert van Borssele. Of, voegt Stoke eraan toe, het was de klerk die diens naam niet had opgeschreven.⁸⁵ Dit kan maar één ding betekenen: toen de klerk in 1296 in Dordrecht de door Gerard van Velzen genoemde namen voorlas, was die van Jan van Renesse er niet bij. Stoke maakt meteen duidelijk, dat zijns inziens zijn naam wél genoemd had moeten worden. Hij heeft dan ook nog twee andere groepen van getuigen. De ene bestond uit heer Guy van Henegouwen (de broer van graaf Jan II en de latere bisschop van Utrecht) met Daenkijn van Oerscot.⁸⁶ Deze bron kunnen we echter ook niet accepteren, want, zoals we nog zullen zien, functioneerde de aanklacht tegen Jan van Renesse na 1299 juist in de entourage van de Avesnes in een heel bepaalde politieke constellatie. Guy van Avesnes was dus bepaald geen onbevooroordeelde getuige. Maar van de andere groep kunnen we ons niet zo goed ontdoen. Stoke vertelt dat Jan van Renesse iets over het complot tegen Floris had laten doorschemeren aan zes knechten van hem.⁸⁷ Zij zul-

Floris V

len er geen belang bij hebben gehad om hun heer zwart te maken en zijn dus in beginsel wél geloofwaardig.

Maar dan is het wel van belang om goed te letten op hetgeen hun getuigenis inhield. Stoke vermeldt de zes knechten van Van Renesse om te illustreren dat de samenzweerders meenden met hun plan haast te moeten maken omdat al te veel mensen ervan wisten. Hij voegt eraan toe, dat vele medewerkers de echte complotteurs hun gang lieten gaan en zelf zich stil hielden. ‘Dit was ene sware lesse’:⁸⁸ een nare geschiedenis. In de kontekst is Jan van Renesse één van die ‘gedogers’, en een gevaarlijke omdat hij tegen ondergeschikten uit de school klapte. Als Stokes verhaal hier klopt - we kunnen dat natuurlijk niet controleren - beschuldigt hij Jan er dus ten hoogste van, dat deze min of meer ingewijd was in het plan - niet om de graaf te vermoorden - maar om hem gevangen te nemen en door zijn jonge zoon te vervangen. Van hier naar de beschuldiging dat hij tot de ‘moordenaars’ behoorde en dus niet beter was dan Amstel en Woerden, is het een hele stap.

We kunnen vrij nauwkeurig reconstrueren wanneer deze stap, een sterke vergroving van de feitelijke gang van zaken, moet zijn gezet. Het is geweest ná de uitschakeling van Jan van Renesse als raad van graaf Jan I in de zomer van 1297, en uiterlijk in oktober van datzelfde jaar. Toen Wolfert van Borssele een list bedacht om Jan van Renesse uit te rangeren, gebruikte hij bij de argeloze graaf Jan niet het verhaal dat Van Renesse één van de moordenaars van zijn vader was. In plaats daarvan maakte hij hem wijs, dat deze in samenzwering met de hertog van Brabant het op hem zelf, graaf Jan, gemunt had. Waarom Wolfert toen het argument ‘moordenaar van Floris’ nog niet gebruikte, kunnen we wel vermoeden. De uitbreiding van de categorie ‘moordenaars van Floris’ kon op hem zelf terugslaan. Zoals we al zagen suggereert Stoke dat behalve Jan van Renesse ook Wolfert van Borssele van het complot af had geweten.⁸⁹ Dat dit even oncontroleerbaar is als in het geval van Jan van Renesse, doet er niet toe: als Stoke het geloofde, zullen vele anderen er ook zo over hebben gedacht. Zolang de positie van Wolfert bij graaf Jan nog wankel was, was dit een troef die hij maar beter niet kon uitspelen.

Dat werd anders vanaf het moment dat Jan van Renesse uit de grafelijke raad was verwijderd en in ballingschap gedreven. Wolfert van Borssele heeft toen onmiddellijk de wraak op de moordenaars van Floris V op de politieke agenda gezet. Dat blijkt uit de weigering van edelen, knapen en gemeente van Holland, nu onder zijn invloed, om gravin Elizabeth in Vlaanderen te komen ophalen, omdat daar de moordenaars van ‘s graven vader worden ontvangen.⁹⁰ De hierover bewaarde oorkonde is weliswaar niet gedateerd, maar op 18 oktober schreef graaf Jan aan zijn schoonvader, de Engelse koning, een brief waarin hij zelf zijn weigering om naar Vlaanderen te komen motiveerde met het argument dat dit de plek was waar de moordenaars van zijn vader verbleven, onder wie Jan van Renesse.⁹¹ Een andere bron van dezelfde datum zal ook tegen deze achtergrond moeten worden gelezen: de belofte van Jan van Schengen om in plaats van Jan van Renesse in leistung te gaan op het kasteel Rijnenburg.⁹² Pols heeft verondersteld dat de indaging van Van Renesse samenhangt met de aanklacht van een complot tegen Jan I, maar van die aantijging wordt nooit meer iets vernomen.⁹³ Het moet om de moord op Floris zijn gegaan. De aanklacht van betrokkenheid bij de moord was voortaan een wapen in handen van Wolfert van Borssele, die er zijn eigen machtspositie mee legitimeerde en zich er tegenstanders mee van het lijf kon houden. Dat Jan van Renesse naar Vlaanderen uitweek, waar ook mensen zoals Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden verbleven,⁹⁴ maakte het des te gemakkelijker om hem met de ‘echte’ moordenaars te associëren.

De twee jaar durende dominantie van Wolfert van Borssele was genoeg om bij het publiek de opvatting te laten postvatten, dat bij de moord op Floris een veel grotere groep betrokken was geweest dan degenen die in de zomer van 1296 waren verbannen.

Dit verklaart waarom dit motief ook in omloop bleef nadat Wolfert gewelddadig van het politieke toneel was verwijderd. Jan van Avesnes, die Wolferts plaats als machtigste man van het graafschap innam, kon niet veel anders dan zich het motief toeëigenen. Dat hij dit deed kan men al min of meer afleiden uit de wijze waarop Jan van Renesse op 24 augustus 1299 zijn verzoeningspoging formuleerde: hij zegt zich ten overstaan van de graven van Holland en van Henegouwen te komen zuiveren van de aanklacht van medeplichtigheid aan de gevangenneming en de dood van graaf Floris.⁹⁵ Het blijkt nog duidelijker uit het verdrag van 17 oktober 1299, waarbij Jan van Avesnes zich door enkele steden het bestuur van het graafschap laat opdragen. In dit verdrag bepalen ze zich nooit te zullen verzoenen met de moordenaars van Floris en hun nakomelingen: vijf worden er met name genoemd, de overige betrokken worden met een algemene formule ingesloten.⁹⁶ De strijd tegen de moordenaars van Floris was, tegen de achtergrond van rivaliteit tussen adelsgroepen, een belangrijke bouwsteen voor de binnenlandse politiek van Jan van Avesnes gedurende de eerste jaren van zijn bewind in Holland. Behalve de druk van de publieke opinie noopte hem daartoe ook een feitelijke omstandigheid: veel geconfisqueerde goederen van moordenaars, samenzweerders en borgen van de heren van Amstel en Woerden waren inmiddels aan aanhangers van de grafelijkheid gegeven, en de middelen om dit ongedaan te maken ontbraken.⁹⁷

De verzoeningspoging van Jan van Renesse is op niets uitgelopen. Zoals gemeld, weigerden volgens Stoke de door hem voorgestelde borgen te zegelen.⁹⁸ De Procurator, als altijd partij kiezend voor Renesse, noteert dat deze, ondanks zijn verdiensten bij Vronen, als gevolg van verraad van zijn vijanden en verkeerd advies van zijn benijders, door Jan van Avesnes werd verbannen en opgenomen door de graaf van Vlaanderen.⁹⁹ Volgens hem lag het dus niet aan Avesnes zelf dat Jan van Renesse in ongenade bleef. Inderdaad is er behalve het 'Bridorpe-incident' van februari 1297 geen aanwijzing voor bijzondere vijandschap tussen Jan van Renesse en Jan van Avesnes vóór het najaar van 1299.¹⁰⁰ Uiteraard zal de Vlaams-Engelse carrière van Jan van Renesse aan Jan van Avesnes niet welgevallig zijn geweest, maar hij had dan ook zijn voorgenomen terugkeer in het Hollandse kamp in 1299 van harte kunnen begroeten. Dat hij dit niet deed, zou dus aan de druk van de partijdig bewerkte publieke opinie hebben kunnen liggen. Ook in de jaren 1300-1301 - de tijd waarin Melis Stoke de eerste versie van zijn *Rijmkroniek* schreef - bleef de moord op Floris V de gemoederen bezighouden en belette hij graaf Jan II om tot verzoening over te gaan.¹⁰¹

Zijn veronderstelde medeplichtigheid aan de moord bepaalde de rest van Jan van Renesses loopbaan. Hij voegde zich nu definitief in het Vlaamse kamp, onderscheidde zich daar en gebruikte zijn sterke positie bij de Vlaamse graaf om met diens hulp een gewelddadige terugkeer in Holland-Zeeland te forceren. Voor een rehabilitatie in verband met zijn aandeel in de moord op Floris waren de omstandigheden ongunstiger dan ooit tevoren. We zagen al dat een laatste poging om de geschillen bij te leggen in 1300 geen succes had. Mijns inziens heeft eerherstel voor Jan van Renesse dan ook niet meer plaats gevonden.

Gouda

Tot dusverre kwamen de stad Gouda en zijn poorters nog nauwelijks in het verhaal voor. Aan het eind van de dertiende eeuw spelen de edelen nog een hoofdrol op het Hollands-Zeeuwse toneel, ook al ziet men zo nu en dan de steden zelfstandig optreden in politieke aangelegenheden. Een jonge en kleine stad als Gouda moest daarbij met een bescheidener plaats genoegen nemen dan oudere en belangrijker steden zoals Dordrecht, Middelburg en Zierikzee.¹⁰² De eerste jaren lijkt de stad vooral te figureren als een goed, een bezit, dat aan een belangrijk personage wordt verleend. In 1272 wordt Nicolaas van Cats met de vrijheid van Gouda beleend.¹⁰³ Tien jaar later is wel tolvrij-

heid voor de poorters in het geding, maar de handelende personen zijn weer de graaf als geveer en vader en zoon Van Renesse als ontvanger.¹⁰⁴ Als jonkvrouw Sophie in 1290 een gebied met tiend, tijns en gerecht van het kapittel van Oudmunster in erfpacht neemt, wordt zelfs niet met zoveel woorden gezegd dat het om Gouda gaat, al moet wel het stadsgebied zijn bedoeld.¹⁰⁵ In 1297 mogen we veronderstellen dat Gouda is begrepen onder de goederen van Jan en Sophie waarvoor ze het recht krijgen deze op hun dochter te vererven, maar vermeld wordt het niet.¹⁰⁶ De opvolging van Sophie door haar dochter Margriet als stadsvrouw van Gouda is niet overgeleverd. Toch komen we terloops de Gouwenaren zelf af en toe tegen. Kruisheer heeft aange-toond, dat in de stadsrechtorkonde ten gunste van Nicolaas van Cats een oudere oorkondetekst is opgenomen, waarin de grafelijke begunstiging rechtstreeks aan de poorters ten deel valt.¹⁰⁷ Afgezien van dit stadsrecht worden de Goudse schepenen voor het eerst genoemd in een oorkonde van 1303, waarbij de graaf de voorwaarden van uitgifte van het 's-Gravenbroek (ten noordoosten van de stad) wijzigt. De bewoners van dit broek mogen niet wegens schulden voor de schepenen van Gouda worden gedaagd, tenzij het om een schuld gaat waarover het vonnis aan die schepenen toekomt.¹⁰⁸ Dit lijkt in te houden dat de Goudse schepenen af en toe hun boekje te buiten gingen. We hebben overigens geen aanwijzing dat hun aanmatiging iets met de grote politiek van die dagen of met het optreden van Jan van Renesse te maken had.¹⁰⁹ Maar het zou onjuist zijn te denken, dat de poorters van de stad alle gebeurtenissen passief over zich heen lieten gaan. We kunnen althans vermoeden dat de Gouwenaren in 1304 niet minder betrokken waren dan de poorters van Schoonhoven. Toen in april van dat jaar in Holland het signaal was geblazen om de Vlamingen uit het land te verdrijven, kwamen ook de poorters van Schoonhoven in beweging. De stad was het bezit van de eveneens opstandige Zeeuwse edelman Nicolaas van Cats.¹¹⁰ Nicolaas zelf verbleef op dat moment in de stad; zijn zoon lag met een garnizoen op het Schoonhovens kasteel. De Schoonhovenaren beletten daarop Nicolaas om naar zijn kasteel terug te keren en onderwierpen het garnizoen aan een beleg.

*'Dus moste de vader ente zone
Haers ondankens doghen tgone:
Dene was binnen, dander buten.'*

(Dus moesten vader en zoon dit tegen wil en dank gedogen. De een was binnen, de ander buiten). Naar Dordrecht en naar Witte van Haamstede werd een boodschap gestuurd, blijkbaar om versterking. Toen de Vlamingen dat hoorden, gingen ze er van door.¹¹¹ Aangemoedigd door het verzet in de rest van Holland, keerden de poorters van Schoonhoven zich dus tegen hun stadsheer en kozen de partij van de graaf. Met het bestaan van een dergelijke pro-grafelijke stemming mogen we ook in Gouda rekening houden. Direct bewijsmateriaal hebben we niet, en tot een verdrijving van de Vlamingen op eigen kracht is het vóór de dood van Jan van Renesse in Gouda niet gekomen. Dat ze er lagen, staat wel vast. Bij de opmars van de Vlamingen in Holland in het voorjaar van 1304 hadden ze in verschillende steden gijzelaars gevraagd. Dat Jan van Renesse hierbij de leiding had, vernemen we niet van Stoke, maar wel van enkele latere geschiedschrijvers.¹¹² In ieder geval werden de gijzelaars in Gouda ondergebracht. Het gerucht van de landing van Witte van Haamstede bij Zandvoort bereikte Delft en Leiden en lokte daar reacties uit. In Delft kreeg een zeker Ockenberg de stadsbanier in handen en 'riep 't cry van Hollant' (slaakte de strijdkreet 'Holland'). De Leidenaren ondernamen heimelijk een nachtelijke expeditie in de richting van Gouda om hun gijzelaars te bevrijden. Bij zonsopgang verschenen ze in de straten van Gouda en joegen met hun imponerende optreden een schrik aan alsof heel Holland was meegekomen.

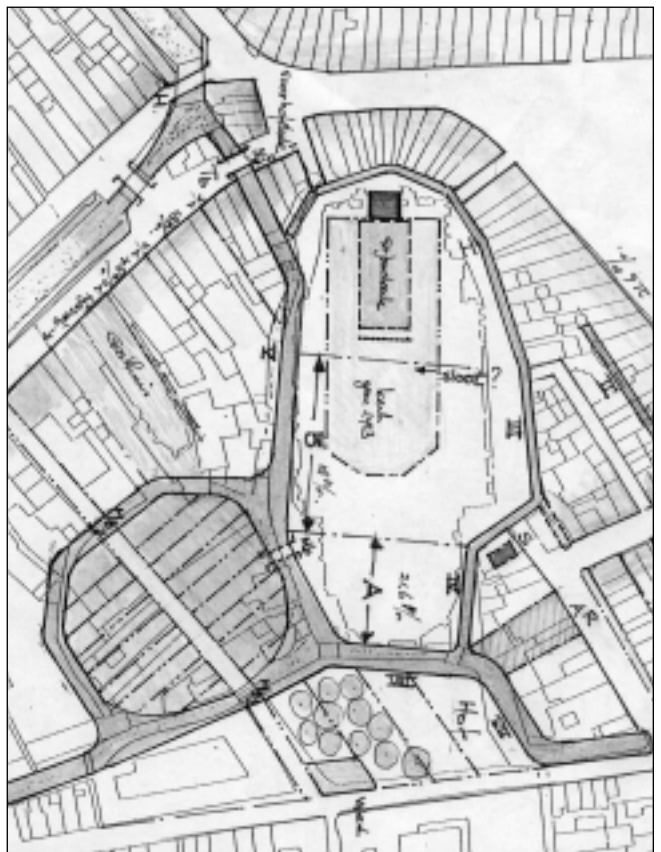
*'Entie vianden vloen met desen
Van den bedde al moedernaket
Ende waenden niet daer sijn gheraket,
Daer men se dus sciere verdriven soude.'*

(En de vijanden vluchtten meteen moedernaakt van hun bed. Ze hadden niet gedacht dat ze van de plaats waar ze terecht waren gekomen, weer zo snel verdreven zouden worden).¹¹³

Uit dit relaas van Stoke zou men kunnen opmaken dat de Vlaamse vijanden Gouda direct bij het begin van de tegenbeweging verlieten. Maar uit het vervolg van zijn verhaal blijkt dat dit niet het geval kan zijn geweest. Centraal staat in deze episode de haven van Gouda, die ook bij een eerdere militaire expeditie, die van 1286/7 al een rol had gespeeld.¹¹⁴ Toen de Hollanders terug sloegen, raakte Guy van Namen in het nauw en vluchtte naar de stad Utrecht.¹¹⁵ Al snel zag hij in, dat zijn positie in de noordelijke Nederlanden onmogelijk werd, maar hoe kwam hij nu uit Utrecht weg? Jan van Renesse adviseerde hem toen over Gouda te reizen: hij hoopte dat de graaf vandaar wel via de IJssel naar huis terug zou kunnen varen,

*'Want si hadden teenre scaren
Cocghen noch een groet ghetal,
De met hem zouden varen al'.*

(Want zij hadden nog een groot aantal koggen in konvooi liggen, die allemaal met hem mee zouden varen).¹¹⁶ Waar lagen die koggen precies? De enige logische plaats is toch de haven van Van Renneses stad Gouda, vanwaar men inderdaad de IJssel afzakkend naar Vlaanderen kon varen. Maar dan moeten die koggen tot op dat moment nog veilig in Gouda hebben kunnen liggen. Een aannemelijke verklaring is, dat in Gouda, evenals in Schoonhoven, een Vlaams garnizoen op de burcht was geplaatst en dat dit er, anders dan in Schoonhoven, ook na het begin van de tegenbeweging nog lag. Dit garnizoen bewaakte tevens de nabij gelegen haven. Verkaik heeft onlangs de plausibele veronderstelling geuit dat de burcht, de latere Molenwerf, bij de omwentelingen van 1304 een rol kan hebben gespeeld.¹¹⁷ Maar hij meende dat de burcht de plek was waar de gijzelaars waren ondergebracht en dat zij door de Leidenaars bij hun aanval op Gouda werd gesloopt, in één moeite door met het bevrijden van de gijzelaars. Dat lijkt

De Molenwerf. Detail uit illustratie artikel J.C. Visser in de Tidinge van januari 1996.

nu minder overtuigend. De actie ter bevrijding van de gijzelaars speelde zich volgens Stoke in de straten van Gouda af; die werden gezuiverd van Vlamingen. Als onze veronderstelling juist is dat er nog wel een tijdje een Vlaams garnizoen op de burcht bleef liggen, kunnen de gijzelaars niet daar ingekwartierd zijn geweest, maar moeten ze in de stad hebben gelogeed. Het zullen wel zonen van Leidse en Delftse patriciërs zijn geweest, en die zal men comfortabel bij hun Goudse standsgenoten hebben ondergebracht. Bovendien is het moeilijk voor te stellen dat de Leidenars de zware klus van het neerhalen van een burcht er en passant nog even hebben bij gedaan. Al met al is het aannemelijker dat pas met de koggen ook het garnizoen in het gevolg van de graaf naar Vlaanderen is teruggekeerd en dat de ontmanteling van de burcht pas achteraf heeft plaats gevonden, als strafmaatregel. De parallel met de gelijktijdige situatie in Amsterdam, die ook door Verkaik wordt aangehaald,¹¹⁸ kan dus nog wat verder worden doorgetrokken.

Wisseling van stadsheer

Het probleem dat bij het schrijven van deze bijdrage aan de orde werd gesteld was de vraag waarom de Van der Goudes hun stad zijn kwijt geraakt. Bij de beantwoording van de vraag mogen we de zojuist besproken episode niet uit het oog verliezen. Bij hun greep naar de macht in Holland door de Vlamingen in 1304 speelde niet alleen Jan van Renesse een hoofdrol, maar diende de stad Gouda ook als steunpunt voor hem en de Vlamingen. We kunnen de vraag als volgt herformuleren: was het Jan van Renesse die posthuum werd bestraft met het verlies van Gouda, een Hollands leen, en zo ja, moest hij dan boeten voor opstandigheid of voor de moord op Floris? Of gold de bestraffing toch eerder zijn dochter Margriet, naar aanleiding van de militaire rol die haar stad in 1304 had gespeeld?

Was Gouda inderdaad een Hollands leen, en was Jan van Renesse daarvoor dan 's graven leenman geweest? In een eerder artikel heb ik een lans gebroken voor het bestaan in Gouda van een eigenaardige rechtssituatie.¹¹⁹ De stadsvrijheid van Gouda was aan het eind van de dertiende eeuw het object van twee met elkaar onverenigbare rechtsclaims. Al sinds de belening van Nicolaas van Cats in 1272 was Gouda behandeld als leen van de Hollandse graaf.¹²⁰ In 1290 werd bij de overdracht van de erfpacht van tiend, tijns en gerecht voor een gebied dat tot dan toe als Bloemendaal was geïdentificeerd, een nieuwe territoriale omschrijving geformuleerd, die het gebied feitelijk gelijkstelde met (ongeveer?) de Goudse stadsvrijheid.¹²¹ Deze tweede rechtstitel was Stichts: jonkvrouw Sophie hield het erfpachtgoed van het kapittel van Oudmunster. Bij de ont-eigening in 1304 was alleen Gouda als Hollands goed in het geding, want voor een bestraffing van Hollandse zijde met het verlies van een Stichts goed bestond uiteraard geen rechtsgrond. Dat het inderdaad het Hollandse leen Gouda was, dat uit het bezit van de heren van der Goude overging in dat van Jan van Beaumont, blijkt bij de belening van laatstgenoemde op 15 augustus 1308.¹²² Graaf Willem III verlijdt Jan met het goed van der Goude zoals de heren van der Goude dat vóór hem hadden bezeten en zoals hijzelf, Willem, het op dat moment bezat. Met andere woorden: het leen van de heren van Gouda was aan de grafelijkheid teruggevallen en werd nu overgedragen aan 's graven broer Jan van Beaumont. Dit laatste was de gedeeltelijke uitvoering van de bepaling in een codicil van graaf Jan II van Henegouwen-Holland, waarmee deze aan zijn jongere zoon Jan van Beaumont onder meer 9.000 pond rente uit goederen in Holland had toegezegd.¹²³

Maar waarom was Gouda als Hollands leen in 's graven boezem teruggekeerd? Had de toenmalige graaf Jan I in 1297 niet toegezegd dat de goederen van Jan van Renesse en die van zijn vrouw Sophie op hun oudste dochter zouden vererven?¹²⁴ Om deze vraag te beantwoorden, moeten we ons realiseren dat het in 1297 inderdaad om leengoederen

zal zijn gegaan: daarover had de graaf immers iets te zeggen. De lenen van Jan en die van Sophie werden dus voortaan als spille- of goed leen beschouwd, ongeacht wat tevoren hun status was geweest: ze konden voortaan ook in de vrouwelijke linie vererven.¹²⁵ Van belang is vervolgens de rechtsregel, dat leengoederen niet in de huwelijksgemeenschap opgaan.¹²⁶ De lenen van Jan van Renesse en die van Sophie van der Goude vormden twee aparte complexen; voor beide complexen afzonderlijk werd Margriet als erfgename aangewezen.

In het geval van Gouda gaat het om het moederlijk erfdeel van Margriet: de stad als Hollands leen is gekomen uit de erfenis van de Van der Goudes, niet uit die van de Van Renneses. Dit komt erop neer, dat leenrechtelijk gezien niet Jan van Renesse, maar alleen Sophie van der Goude en later Margriet stads'heer' van Gouda zijn geweest. Wel werd de situatie in zoverre gecompliceerd, dat Jan van Renesse in 1290 lijftocht ontving aan Gouda als Stichts erfpachtgoed.¹²⁷ Om deze reden, en op grond van het feit dat Jan als voogd voor zijn echtgenote en later voor zijn dochter zal zijn opgetreden, zal men hem in feite wél als stadsheer hebben beschouwd.

De formuleringen in de bronnen geven op dit punt wel enig houvast. Het zijn in het algemeen Sophie en later Margriet die vrouwe ('domina') of jonkvrouwe ('domicella') van Gouda worden genoemd.¹²⁸ Maar een enkele keer komen we ook Jan van Renesse als 'heer van der Goude' tegen. Op 7 mei 1293 heet hij 'heer Jan van Renesse, heer van der Goude' om hem te onderscheiden van zijn vader, die in dezelfde oorkonde ook wordt genoemd.¹²⁹ Op 28 augustus 1293 wordt hij zelfs kortweg aangeduid als 'Jan van der Goude'.¹³⁰ Dergelijke formules komen daarna niet terug, vermoedelijk omdat Jan (II) van Renesse na het overlijden van zijn vader de Renesse-goederen had geërfd en zich daarna liet noemen. Wel wordt ook later nog een enkele keer van een 'heer' ('dominus') van der Goude gesproken, maar hierbij zal de verklaring wel zijn dat men in administratieve documenten slordig terug verwees naar de vroegere toestand, toen Dirk I en II van der Goude nog stadsheer waren.¹³¹

Oorkonden uit later tijd waarin Margriet als 'vrouwe van der Goude' wordt aangeduid zijn niet overgeleverd.¹³² In een excerpt wordt ze aangeduid als 'Margriet, dochter van vrouwe Sophie van der Goude'.¹³³ Vanaf 1313 noemt ze zich 'Margriet van Stein'.¹³⁴ Dit is een indirecte bevestiging voor de verbeurdverklaring van Gouda in 1304. Een ander argument overigens dat Geselschap in dit verband aanhaalde, moet als ongeldig worden beschouwd. Op 11 augustus 1305 zou Willem III de adel en de steden van zijn graafschap naar Den Haag hebben ontboden in verband met een geschil over Kennemerland: Gouda zou daar met schepenen en mannen maar zonder stadsheer bij aanwezig zijn geweest.¹³⁵ Geselschap baseerde zich hiervoor op de oude bronneditie van Van Mieris; volgens recent inzicht heeft deze dagvaart in Den Haag pas in 1324 plaats gevonden.¹³⁶

Aan de door De Lange van Wijngaerden naar voren gebrachte hypothese dat de verbeurdverklaring van Gouda al in 1297 zou hebben plaatsgevonden, behoeft na het voorgaande geen aandacht meer te worden besteed.¹³⁷ Toen Van Renesse in dat jaar uit de grafelijke omgeving werd verwijderd, werden wel zijn Zeeuwse goederen afgenomen, maar uit de hierboven vermelde gegevens blijkt dat Sophie en Margriet ook daarna nog als 'vrouwe van der Goude' figureerden. We hebben geen enkele aanwijzing voor een confiscatie van Gouda in deze jaren, vergelijkbaar met die van de goederen van de 'moordenaars' Amstel en Woerden. Zo werden de Woerdense goederen in 1298 aan Wolfert van Borssele gegeven.¹³⁸ De gang van zaken met betrekking tot Gouda is logisch: de stad was immers geen onderdeel van de Renesse-erfenis. Het is ook niet aanemelijk, dat Jan van Renesse in 1297 beroofd werd van zijn lijftocht op Gouda: hij trok deze immers uit Gouda als Stichts erfpachtgoed, en die kon de Hollandse graaf hem niet ontnemen. Ook al zwierf Jan van Renesse sinds de zomer 1297 als balling

rond buiten Holland, een zekere band tussen hem en Gouda bleef bestaan. In 1304 kon deze tijdens de Vlaamse aanval gemakkelijk geactiveerd worden.

Met het voorgaande bereiken we een voorlopig antwoord op de hoofdvraag: toen Gouda in 1304 alsnog werd geconfisqueerd, was dat niet als onderdeel van de goederen van Renesse en dus hooguit indirect een vergeldingsmaatregel voor diens afval van de grafelijkheid. Margriet werd niet van Gouda beroofd in haar hoedanigheid van Jans erfgename. Dan blijft als verklaring alleen het gebruik dat de vijanden tijdens de gebeurtenissen van 1304 van de stad maakten, en dat Margriet niet heeft kunnen voorkomen.

Dit betekent ook, dat de beschuldiging van deelname aan de moord op Floris uiteindelijk alleen van belang blijkt om het politieke gedrag van Jan van Renesse vanaf 1297 te verklaren, maar niet rechtstreeks in verband staat met de onteigening van Gouda. De lotgevallen van de Zeeuwse goederen van Renesse zijn dan ook eigenlijk niet relevant voor Gouda. Indirect werpen zij toch wel enig licht op de rechtstoestand in Gouda, zodat een korte behandeling op zijn plaats is. Op 9 april 1312 ontvingen Hendrik en Costijn van Renesse, broers van Jan II van Renesse, enkele goederen op de Zeeuwse eilanden, als compensatie van het leengoed dat zij hadden gehad of dat hun vanwege hun (voor)ouders aanbestorven was.¹³⁹ Ze kregen het voor zichzelf en hun moeder: Margaretha Scarpoerd, de grootmoeder van Margriet van der Goude, was blijkbaar nog in leven. De goederen werden getaxeerd en maakten onderdeel uit van een bedrag van 700 pond Toernoois waarop de gebroeders recht hadden verkregen: zo waren ze het blijkbaar met de graaf eens geworden over de compensatie van de onteigening die eerder had plaats gevonden. Welke goederen onteigend waren blijken uit een acte van een jaar later. Witte van Haamstede ontving toen van graaf Willem III de goederen op Schouwen die van Jan van Renesse, zijn broeders en zijn moeder waren geweest.¹⁴⁰ Daar wordt bij vermeld, dat Margaretha, Hendrik en Costijn op een deel van deze goederen verzoend waren. Opvallend is nu, dat tot de in 1312 aan de Van Renneses toegewezen bezittingen ook een deel in de Oostmoer (blijkbaar op Duiveland) behoort, dat eerder van hun vader (dus: Jan I van Renesse) was geweest en dat de grafelijkheid was aangekomen van Jan van Renesse, hun broeder. Dit betekent blijkbaar, dat Hendrik en Costijn wel als erfgenamen van Jan I werden behandeld, maar niet van Jan II. Als de verzoening met de Van Renneses volledig was geweest, had bovendien ook Margriet, dochter van Jan II van Renesse, erbij betrokken moeten zijn. Maar kennelijk strekte de verzoening zich niet uit tot Jan II en zijn erfgename. Hendrik en Costijn werden, als voormalige opstandige edelen, weer in genade aangenomen; aan de nagedachtenis van Jan van Renesse kleefde niet alleen de smet van opstandigheid, maar ook van de moord op Floris.¹⁴¹

Als deze interpretatie juist is, hebben we er ook enig houvast aan bij de uitleg van enkele financiële transacties tussen de grafelijkheid en Margriet van der Goude met haar echtgenoot Arnold van Stein. Uit een oorkonde van 10 april 1317 blijkt, dat graaf Willem III aan Arnold en Margriet 300 pond jaarrenten schuldig was geweest. Hij had daarvan 130 pond afgekocht. Voor het restant wees hij nu de tienden tussen Leiden en Dodijnslaan en onder Benthuisen (voor 70 pond) en de tol te Niemandsvriend (voor 100 pond) als inkomstenbron toe.¹⁴² Op 27 april 1322 werd in plaats van de tol te Niemandsvriend een ander grafelijk domein aangewezen voor de honderd pond jaarrente, namelijk de pacht van het Nieuwe Broek.¹⁴³ Op 20 juli 1325 droeg Arnold van Stein de 170 pond jaarrenten uit de tiend bij Leiden en in Benthuisen en uit de pacht van het Nieuwe Broek over aan de graaf, die er onmiddellijk zijn broer Jan van Beaumont mee beleende.¹⁴⁴ Op deze gang van zaken is in navolging van Des Tombe ook door Geselschap al de aandacht gevestigd.¹⁴⁵ Hij verklaart haar als schadeloosstelling van Margriet voor het gemis van haar Goudse erfgoederen. De parallel gelegen in de

behandeling van haar ooms Hendrik en Costijn laat zien, dat de uitleg door Geselschap wel de juiste zal zijn.¹⁴⁶ Margriet is dus op een ons verder onbekend tijdstip met de graaf verzoend, en wel voor dat deel van haar erfenis dat uit het huis van der Goude stamde, dus in hoofdzaak voor Gouda zelf. Langs een omweg komen we dus op dezelfde conclusie uit: van de Zeeuwse erfenis was Margriet, als dochter van een moordenaar, voortaan uitgesloten, maar voor haar Goudse erfenis kon ze worden gecompenseerd. Gouda is haar dan ontnomen als vergelding voor de rol die de stad (en zijzelf, al was het maar door passiviteit) bij de opstand van 1304 had gespeeld.

Conclusie

Gouda had in de zeventiende eeuw niet het geluk een dichter van het kaliber van Joost van den Vondel binnen zijn muren te hebben, die de gebeurtenissen van het jaar 1304 omwerkte tot een toneelstuk ter verheerlijking van de stad. Maar al liep Gouda dan zijn 'Gijsbrecht' mis, aan stof voor een 'Jan van Renesse' ontbrak het bij de omwenteling van 1304 zeker niet.¹⁴⁷

In deze bijdrage volgden we de politieke carrière van Jan van Renesse, omdat we het vermoeden hadden dat daarin de sleutel te vinden was voor de verklaring van het terugvallen van Gouda in 's graven boezem in 1304. Bij de plannen tot gevangenneming van Floris V was Jan van Renesse hooguit als gedoger betrokken en voor de gewelddadige dood van de graaf kan hij niet verantwoordelijk worden gehouden. Toch werd de 'moord' op Floris V bepalend voor het laatste deel van Jans loopbaan, omdat zijn rivaal Wolfert van Borsselle erin slaagde hem er ten overstaan van de jonge graaf Jan en van de publieke opinie mee te associëren. Jan van Renesse ging in ballingschap naar Vlaanderen en het gelukte hem ook onder de Henegouwers niet terug te keren.

Uiteindelijk speelde hij een hoofdrol in de Vlaamse oorlog tegen Holland-Zeeland van 1303/4. Daarbij kwam hij om, onverzoend met de grafelijkheid.

Verklaart dit nu inderdaad het verloren gaan van Gouda voor de nazaten van de Van der Goudes? In directe zin is dat niet het geval, want Gouda behoorde tot het moederlijk erfdeel van jonkvrouw Margriet, niet tot dat van haar vader Jan van Renesse. Indirect bezegelde Jans optreden wel degelijk het politieke lot van Gouda. In de gebeurtenissen van 1304 speelde Gouda een rol van enig strategisch belang, hetgeen niet los kan worden gezien van de dominante positie die Jan van Renesse er nog innam. Omdat Gouda een steunpunt voor de Vlamingen was geweest en Margriet dat niet had kunnen verhinderen, werd de stad haar voor straf ontnomen. De burcht op de Molenwerf werd geslecht, eveneens als represaille. Wel zijn er aanwijzingen dat Margriet en haar man later voor het verlies van Gouda zijn gecompenseerd.

Noten

- 1 W.G. Brill ed., Rijkmonnik van Melis Stoke. Werken van het Historisch Genootschap n.s. 40 en 42 (Utrecht 1885; ongewijzigde herdruk Utrecht 1983).
- 2 ARA, Archief Graven van Holland, inv. 2117 f. 5: 'Item eenen brief daer die provst van Oude Monster mede verleit joncfrouwen Margrieten van der Gouden alsulc goet als ionfrou Sophye huer moeder daer af hielt datum 1299'. Anders: K. Goudriaan, 'Jonkvrouw Sophie van der Goude, haar familie en haar stad', Holland 29 (1997) 63-90, aldaar 64. De overlijdensdatum van jonkvrouw Sophie was me jammer genoeg niet bekend toen ik dat artikel schreef; voor de teneur van mijn betoog aldaar maakt dit echter geen verschil.
- 3 J.E.J. Geselschap, 'De opkomst van Gouda' in: A. Scheygrond e.a. (red.), Gouda zeven eeuwen stad (1272-1972), 13-34, aldaar 28-29.
- 4 De belangrijkste oudere titels voor de politieke geschiedenis van deze tijd zijn: M.S. Pols, 'Graaf Jan I van Holland', Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (BVGO) 3e reeks 10 (1899) 1-60. S. Muller Fzn, 'De elect Jan van Nassau' in: F.J.L. Krämer e.a. (red.), Je maintiendrai. Een boek over Nassau en Oranje I (Leiden 1905) 31-59. H. Obreen, Floris V, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland 1256-1296 (Gent 1907). S.A. Waller Zeper, Jan van Henegouwen, heer van Beaumont (Den Haag 1914) hoofdstuk I en II. H. Obreen, 'De eerste jaren na den dood van Floris V', BVGO 5e reeks 1 (1913) 241-252; 2 (1915) 27-52. H.J. Smit, 'Het begin van de regering der Henegouwsche graven (1299-1320)', BVGO 7e reeks 2 (1932) 29-71. J.F. Niermeyer, 'Het sticht Utrecht en het graafschap Holland in de dertiende eeuw' in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden II (Utrecht enz. 1950) 269-305. F. Ketner, 'De elect Jan van Nassau en zijn tijd', Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) 12 (1957) 1-25. F.W.N. Hugenholtz, Floris V (Bussum 1966; herdruk 1974). Van belang voor de personen in de entourage van graaf Floris is een recentere studie: J.M.A. Coenen, Graaf en grafelijkheid. Een onderzoek naar de graven van Holland en hun omgeving in de dertiende eeuw (z.j. z.p.; diss. Utrecht 1986). Relevant met het oog op de gebeurtenissen in de grensstreek tussen Holland en het Sticht is ook M.P. van der Linden, De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van

- het Sticht Utrecht en het graafschap Holland, 1260-1490 (Assen 1957).
- 5 Over 1296: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13de eeuw* (Utrecht 1996). Jan Willem Verkaik, *De moord op graaf Floris V* (diss. Utrecht 1995; Hilversum 1996). Zie ook het besprekingsartikel J.W.J. Burgers, 'Graaf Floris V in de moderne geschiedschrijving. De oudere literatuur en enkele nieuwe studies', *Historisch Tijdschrift Holland* 29 (1997) 309-319.
Over 1299: D.E.H. de Boer (red.), *Eén graaf, drie graafschappen. Geen jubileumpublicatie, maar wel thematisch nauw verwant: J.W.J. Burgers, 'Het beeld van de adel bij Melis Stoke. De adelspolitiek van de Hollandse graven in het begin van de veertiende eeuw'*, *BMGN* 112 (1997) 469-486. Idem, *De Rijnkroniek van Holland en zijn auteurs. Historiografie in Holland door de Anonymus (1280-1282) en de grafelijke klerk Melis Stoke (begin veertiende eeuw)* (Hilversum 1999). Idem, 'De grafelijke raad in Holland. De evolutie van een centraal bestuursorgaan en de rol daarin van de grafelijke klerken', in: D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag. Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut nr. 29* (Amsterdam 1998) 67-109.
 - 6 J.W. Verkaik, 'De sloop van het oudste kasteel van Gouda: 1296 of 1304?', *Tidings van die Goude* 16 (1998) 1-4.
 - 7 Marcel van Dasselar en Henkjan Sprokholt, 'Geologie en vroegste geschiedenis van Gouda tot circa 1400' in: Henkjan Sprokholt e.a. (red.), *Het kasteel van Gouda (Gouda en Delft 1993) 7-29*, aldaar 23, laten de ontmanteling van het kasteel als symbolisch eind van de zelfstandige positie van de Goudse stadsheren al in 1296 plaatsvinden. Maar deze mening hebben zij gecorrigeerd in [Geill. Beschrij.]. Koen Buiskoop, 'De ruimtelijke ontwikkeling van Gouda tot 1398' (doct. scriptie UvA 1988) 41 stelt het probleem correct: is Gouda aan de grafelijkheid vervallen omdat Jan van Renesse bemoeiens had gehad met de moord op Floris V, of althans daarvan werd verdacht? In de optiek van Buiskoop vond die verbeurdverklaring in 1304 plaats, dus als een lange-termijn-effect van de moord. Daarom is zijn hypothese niet voldoende weerlegd door de opmerkingen die Verkaik, 'De sloop', 2, eraan wijdt.
 - 8 Voor Melis Stoke zie de editie genoemd in noot 1 en de literatuur in de vorige noot. Verder nog de Procurator: C. Pijnacker Hordijk (ed.), *Willelmi capellani in Brederode, postea monachi et procuratoris Egmondensis, Chronicon. Werken Historisch Genootschap 3e serie nr. 20*. Beke: H. Bruch (ed.), *Chronographia Johannis de Beke. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie nr. 143* (Den Haag 1973); en idem (ed.), *Johannes de Beke. Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Holland. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie nr. 180* (Den Haag 1982). De Clerc uten laghen landen: B.J.L. de Geer van Jutphaas (ed.), *Kronijk van Holland van een ongenoemde geestelijke. Gemeenlijk geheeten kronijk van den clerc uten laghen landen bi der zee. Werken van het Historisch Genootschap, n.s. nr. 6* (Utrecht 1867). Lodewijk van Velthem: W. Waterschoot, *Lodewijk van Velthem: De Guldensporenslag. Een fragment uit de voortzetting van de Spiegel Historial* (Den Haag 1979). De voornaamste oorkondenedities zijn: J.G. Kruisheer (ed.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299 III: 1256-1278* (Assen en Maastricht 1992) en IV: 1278-1291 (Assen 1997), met doorlopende nummering, verkort aangehaald als OHZ. L.Ph.C. van den Bergh, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche Huis II* (Amsterdam en Den Haag 1873), aangehaald als OHZ (Bergh). J. de Fremery, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland: Supplement* (Den Haag 1901), aangehaald als OHZ (Fremery). F. Ketner, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301 IV.1: 1267-1283* (Den Haag 1954) en V.1: 1291-1296 (Den Haag 1959), aangehaald als OSU. F. van Mieris, *Groot charterboek der graven van Holland, van Zeeland en heeren van Vrieland. IV delen* (Leiden 1753-1756). P.L. Muller, *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland 1299-1345, die in het charterboek van Van Mieris ontbreken* (Den Haag 1881).
 - 9 OHZ nr. 2052.
 - 10 Dit blijkt uit de pauselijke dispensatie van huwelijksbeletelen van 18 juli 1285: OHZ nr. 2221. Zie J.E.J. Geselschap, 'Zwaansdrecht', *Zuid-Holland I* (1963) 1-11, aldaar 8.
 - 11 OHZ nr. 1603. Goudriaan, 'Jonkvrouw Sophie', 73-74.
 - 12 Dit volgt uit de genealogische gegevens vermeld in Jan H. Verhoog, *Onvoltooid roem. De Heeren van Brederode in de Middeleeuwen. Geschiedenis van een ridderslacht 1203-1473* (Bergen 1997) 83. J.W. des Tombe, *Het geslacht van Renesse, van den oorsprong tot 1430* (Den Haag 1897) 41 laat zich niet uit over de geboortedatum van Jan jr.
 - 13 Het kanoniek recht legde voor mannen de leeftijdsgrens bij veertien jaar, maar hiërde rekening met de mogelijkheid van een huwelijksverbintenis voorafgaande aan de consummatie door geslachtsgemeenschap. De Zeeuwse keur van Floris de Voogd stelde de grens voor mannen op vijftien jaar. Zie L.J. van Apeldoorn, *Geschiedenis van het Nederlandsche huwelijksrecht voor de invoering van de Franche wetgeving* (Amsterdam 1925) 138-139. In de hoge adel kan men van deze regels nog zijn afgeweken, zoals bij graaf Jan I van Holland het geval was.
 - 14 OHZ II, 805 (7 febr. 1292): nog geen 'miles'; OSU nr. 2566 (1292, niet nader gedateerd) en OHZ II, 845 (7 mei 1293): 'heer'.
 - 15 Voor Moermond zie H.L. Janssen, 'The archaeology of the medieval castle in the Netherlands. Results and prospects for future research' in: J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (eds.), *Medieval archaeology in the Netherlands* (Assen en Maastricht 1990) 219-264, aldaar 233-238. H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink (eds.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996) 50.
 - 16 Clerc uten laghen landen, 124. Obreen, Floris V, 80. Muller, 'De elect', 48.
 - 17 OHZ nr. 1938 (24 jan. 1281).
 - 18 OHZ resp. nr. 2237 en 2347.
 - 19 OHZ nr. 2237; 2238; 2347. S. Muller Hzn, 'Het oude register van graaf Florens', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 22 (1901) 90-357, aldaar 155vv. Obreen, Floris, 90-97. Dit geldt niet voor een Troveis van Moordrecht, die al eerder Hollands vazal was: 'Oude register', 177; 197-198; 230.
 - 20 J.W.J. Burgers en E.C. Dijkhof (ed.), *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1283-1287* (Hilversum 1995) 60-63. Verkaik, *Moord*, 163-164: strijd tegen de West-Friezen in dit jaar. J.G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen* (Leuven 1995) 437-444: de specifieke plaats van Gouda in de Hollandse binnenvaartroute.
 - 21 Obreen, Floris, 117vv.
 - 22 OHZ nr. 2442, 2443 en 2445. Obreen, Floris, 140-141.
 - 23 C. Dekker, *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen* (2e druk; Krabbendijke 1982) 484.
 - 24 OHZ 2489, 2490 en 2491.
 - 25 OHZ nr. 2438; OSU nr. 2414.
 - 26 Goudriaan, 'Jonkvrouw Sophie', 70; 75. Ik zou nu geneigd zijn de rol van Jan van Renesse senior tegenover die van zijn zoon nog wat meer te benadrukken.
 - 27 Procurator, 43. Van die ongelijke huwelijken is verder niets bekend, en Willem Procurator, die kapelaan van de Brederodes was geweest, is sterk partijdig tegen Floris. Vgl. Burgers, 'Grafelijke raad', 71 noot 18.
 - 28 OHZ (Bergh) II, 798; 799; 805.
 - 29 Stoke IV, 767/8. Obreen, Floris, 144. Coenen, *Graaf en grafelijkheid*, 117.
 - 30 OSU nr. 2566.
 - 31 OHZ (Bergh) II, 845 = OSU nr. 2587.
 - 32 OHZ (Bergh) II, 856.
 - 33 Obreen, Floris, 148.
 - 34 Stoke IV, 900vv. Clerc uten laghen landen, 130. Beke, *Chronographia*, 74 en *Croniken*, lxx, 194-201. Deze bronnen leggen de verantwoordelijkheid voor de hervatting van de strijd bij Vlaanderen.
 - 35 Stoke IV, 926-988. Clerc uten laghen landen, 131.
 - 36 Obreen, Floris, 150-151 en idem, 'De eerste jaren', 241vv. Hugenholtz, *Floris V, 90-91*. Verkaik, *Moord*, 115vv.
 - 37 OHZ (Bergh) 926. Het oorkondeboek berekent de datum ('le lundi après Typhaine') ten onrechte op 8 januari; voor de correcte datum zie Verkaik, *Moord*, 117; 135.
 - 38 Verkaik, *Moord*, 135-154; 184-186. Particuliere motieven: Burgers, 'Graaf Floris', xxxvxxx
 - 39 Stoke V, 698-734.
 - 40 Procurator, 50. Clerc uten laghen landen, 143.
 - 41 OHZ (Bergh) II, 965.

- 42 Vertrek uit Harwich op 20 januari, aankomst in Zeeland drie dagen later: Verkaik, De moord, 155-156. De Procurator, 52, laat de graaf direct in Veere, in het gebied van Wolfert van Borsselle, landen, maar dat wordt tegengesproken door een reeks oorkonden uit februari en maart 1297, waaruit blijkt dat graaf Jan toen op Schouwen was: Pols, 'Graaf Jan', 39; Obreen, 'De eerste jaren', 36; Verkaik, Moord, 156 n. 12.
- 43 Stoke V, 870-875. Graaf Jan I was zelf op 24 maart, vlak voor de slag bij Vronen, in Alkmaar: OHZ (Fremerly) no. 314; Verkaik, Moord, 156.
- 44 Obreen, 'De eerste jaren', 36.
- 45 Stoke V, 735-850.
- 46 Het aandeel van Jan van Renesse wordt verzwegen door Stoke V, 939-1015, maar we vinden het wel bij Procurator, 54. Zie ook Verkaik, Moord, 177 n. 43.
- 47 OHZ (Fremerly) nr. 314 van 24 maart 1297. Van dezelfde dag is de belening van Sophie met de korentiende en smaltiende van Keten (onder Capelle aan de IJssel), weer onder beding dat zij bij gebrek aan een zoon haar (oudste) dochter in dit leen mag laten opvolgen. Hoge Raad van Adel, Familiaarchief van Slingeland, collectie Butkens, B 84; Ons Voorgeslacht 43 (1988) 212.
- 48 Stoke V, 1061-3. Obreen, 'De eerste jaren', 37. Burgers, Rijkroniek, 70-72.
- 49 Over de manier waarop de Engelse koning omzichtig met Wolfert contact legde voordat hij hem betrok in de groep edelen aan wie hij zijn schoonzoon toevertrouwde zie Pols, 'Graaf Jan', 36-37 met verwijzing naar OHZ (Bergh) II, 978-981.
- 50 OHZ (Bergh) II, 997 en 998.
- 51 OHZ (Bergh) II, 999.
- 52 Stoke V, 1078-1186. Procurator, 52. Clerc uten laghen landen, 148. Beke, Croniken, lxxiii, 60-64.
- 53 Procurator, 54.
- 54 OHZ (Bergh) 1019. Voor de gijzelaars namens Jan zie ook Stoke V, 1168vv.
- 55 Verkaik, Moord, 177-178.
- 56 OHZ II (Bergh) 1041 van 28 sept. 1298.
- 57 OHZ (Bergh) II, 1055.
- 58 Pols, 'Graaf Jan', 52-53: onder de edelen met wie de familie van Borsselle zich later verzoende bevonden zich alleen leden van de Duvenvoorde-groep. Zie ook Burgers, 'Beeld van de adel', 472.
- 59 Stoke VI, 879vv, vooral 897-8.
- 60 OHZ (Bergh) II, 1077 en 1078.
- 61 Stoke VII, 18/9. Burgers, Rijkroniek, 69; 208.
- 62 Stoke VII, 233vv. Clerc uten laghen landen, 150-152. Beke, Croniken, lxxiv, 10-39 en Chronographia, 78b, 16.
- 63 Oorkonden van 11 mei 1300, uitgegeven door Des Tombe, Renesse, 119-121; Burgers, Rijkroniek, 392-395.
- 64 Stoke VII, 724-818.
- 65 Van Velthem, Guldensporenslag, passim, bijvoorbeeld vers 250-256. Clerc uten laghen landen, 153. Procurator, 63, laat Van Renesse zelfs 'op de wijze van Juda (?)' tussen de troepen doorlopen en legt hem een aansporende redevoering in de mond.
- 66 Stoke VII, 1073vv.
- 67 Niermeyer, 'Sticht Utrecht', 304. Voor de gebeurtenissen van deze jaren: J. Sabbe, 'De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305', Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent n.r. 5 (1951) 225-304.
- 68 Stoke VIII, 725vv. Procurator, 70vv. Sabbe, 'Vijandelijkheden', 267.
- 69 Clerc uten laghen landen, 154/5.
- 70 Stoke VIII, 877vv. Clerc uten laghen landen, 155. Procurator, 73 (!). Beke, Chronographia, 80b, 44 en Croniken lxxv, 88.
- 71 Stoke VIII, 914-5.
- 72 Stoke VIII, 1027-1064. Clerc uten laghen landen, 156. Beke, Croniken, lxxv, 61-86. Sabbe, 'Vijandelijkheden', 272-273. Voor de partijtegenstellingen in Utrecht zie ook Van der Linden, Montfoort, 14 en J.W.J. Burgers, 'Tussen burgerij en adel. De financiële, politieke en maatschappelijke carrière van de Utrechtse patriciër Lambert de Vries (ca. 1250-1316?)', BMGN 106 (1991) 1-32.
- 73 Stoke VIII, 1177-1195. Procurator, 73-74, Clerc uten laghen landen, 157.
- 74 Uitgebreid verslag bij Stoke in boek IX, met de afsluiting in X, 14vv. Voor de datum zie X, 607-611. Zie ook Clerc uten laghen landen, 158 en Procurator, 74vv.
- 75 Beke, Chronographia, 80b, 91vv; Croniken, lxxv, 157vv.
- 76 Behalve Beke: Stoke X, 514-615 (hij noemt nog Arend van Benschop en Jan van der Leede). Procurator, 76. Clerc uten laghen landen, 161. Vgl. Burgers, Rijkroniek, 57: Stoke baseerde zich op mondelinge bronnen.
- 77 Stoke, Procurator en Beke.
- 78 Clerc uten laghen landen, 161.
- 79 Procurator, 76.
- 80 OHZ (Bergh) nr. 926.
- 81 Voor de plaats van de gevangenneming zie Verkaik, Moord, 144-145 n. 64.
- 82 Zie ook Burgers, Rijkroniek, 298.
- 83 Stoke, de versie-BC na V, 660, regel 46-50. Het gaat hier om de uitvoerige eerste redactie van de Rijkroniek. De bewuste passage is bij de omwerking (hs. A) weggelaten, toen de aantijgingen tegen de Zeeuwse edelen in het kader van de verzoeningspolitiek van Willem III niet meer opportuun waren: Burgers, Rijkroniek, 262-270; 290-291. Over de biecht van Gerard van Velzen zie Verkaik, Moord, 140; idem, 'Gerard van Velzen' in: Utrechtse biografieën. De Vechtestreek (Utrecht 1997) xx-xx, aldaar 159.
- 84 VII, 14-15.
- 85 Na V, 660, r. 51/2 (Renesse) en 35vv. (Borsselle).
- 86 Na V, 660, r. 53-55.
- 87 Stoke IV, 1244-6.
- 88 Stoke IV, 1243.
- 89 Na V, 660, regel 35vv.
- 90 OHZ (Bergh) II, 1021, volgens Verkaik, Moord, 179 n. 55 te dateren tussen 1 oktober en 6 november 1297.
- 91 P.R.O., S.C. 1/18/124 (nu 125): 'sire Jehan de Renesse, e nous autres ennemis... chil ki sont banis de noustre tere par loy et par droit jugement de nous hommes, et chil ausi ke si pitousement mordirent noustre tres cher segnour et pere'. Geciteerd naar Verkaik, Moord, 179.
- 92 OHZ (Bergh) II, 1019.
- 93 Pols, 'Graaf Jan', 41.
- 94 Verkaik, Moord, 172vv.
- 95 OHZ (Bergh) II, 1077.
- 96 OHZ (Bergh) II, 1093: 'ende metten genen die waren an vaerde ende an velde, daer onze neve, vader ende here voerzeyt vermoert wort'.
- 97 Burgers, 'Beeld van de adel', 484-486 en Rijkroniek, 299-300.
- 98 Stoke VII, 17-19.
- 99 Procurator, 58.
- 100 Anders: Obreen, 'Eerste jaren', 36 en 42.
- 101 Burgers, Rijkroniek, 300-301.
- 102 Gouda ontbreekt in de lijst van steden die op 17 oktober 1299 Jan van Avesnes het bestuur van Holland opdroegen; het zijn deze zelfde steden die Avesnes korte tijd later na de dood van Jan I op zijn huldigungsreis aandeed. OHZ (Bergh) 1093. J.G. Smit, Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late middeleeuwen (Leuven 1995) 97. Maar hier kan de ontrouw van Jan van Renesse aan de graaf hebben meegespeeld.
- 103 OHZ nr. 1603.
- 104 OHZ nr. 2052.
- 105 OHZ nr. 2438. Goudriaan, 'Jonkvrouw Sophie', 70.

- 106 OHZ (Fremery) nr. 314.
- 107 J. Kruisheer, 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting', BMGN 108 (1993) 13-19, aldaar 18-19.
- 108 Zie S.J. Fockema Andreae, 'Een zeshonderdjarige. De polder Bloemendaal bij Gouda 1331 - 4 oct. - 1931', Tijdschrift KNAG 48 (1931) 997-1009, aldaar 1000. H. van der Linden, 'De cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte (diss. VU; Assen 1955) 226: oorkonde bewaard in vidimus van 1455, in onbeschreven fonds op het Gemeentearchief Gouda (thans Aanwinsten 1931 nr. c). De aangehaalde bepaling: 'Voirt so willen wi, dat onse voirgenoemde lantsaten, wonende binnen den voirgenoemen broecke, niet beseten en worden ter Goudse eniger scout, het en zij van schoude die scepenen kenlic es van der Goude'.
- 109 De eerste namen van schepenen die zijn overgeleverd zijn van 1314.
- 110 De zoon van de Goudse stadsheer van 1272.
- 111 Stoke VIII, 1214-1235. Citaat: vers 1226-8. Witte was op dat moment niet bij het Manpad om slag te leveren - deze slag is legendarisch - maar vermoedelijk voor Amsterdam om leiding te geven aan de aanval op Jan van Amstel en de zijnen: J.W. Verkaik, 'Het einde van Gijsbrechts kasteel', Spiegel Historiaal 34 (1999) 402-406, aldaar 406.
- 112 Zie de bronnen genoemd op pagina [10-11].
- 113 Stoke VIII, 1177-1195. Sabbe, 'Vijandelijkheden', 274. Het detail over Ockenberg: Clerc uten laghen landen, 157. Procurator, 73/4, vertelt de episode ook en voegt er in een kryptische zin een opmerking aan toe over wat er in de buurt van Gouda gebeurde: 'facto quodam impetu in villa que dicitur Gouda et in aliis, quibus circa aquas Flandrensium nuntii aderant, obsides rapiuntur cunctaque cum Flandrensibus federa laniantur' (men deed een aanval in de stad die Gouda heet, en in andere plaatsen waar in de omgeving van de wateren boden van de Vlamingen aanwezig waren, werden de gijzelaars geroofd en alle verbonden met de Vlamingen werden verscheurd). Gaat het hier om Vlaamse garnizoenen, die in steden aan de grote rivieren zoals Schoonhoven gelegerd waren?
- 114 Burgers en Dijkhof, De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, vooral 63 vel 60 regel 5: 'Item van lichten 4 sol. ende 3 d. doer die Ghoude'. Blijkbaar kon men met de schepenen waarmee men van Dordrecht op weg was gegaan niet verder noordwaarts varen en moest men te Gouda op lichtere schepen overgaan.
- 115 Stoke VIII, 1236-7.
- 116 Stoke VIII, 1237-1259. Citaat: vs. 1257-9. De term 'varen' die Stoke zowel voor het traject Utrecht - Gouda als voor het traject Gouda - Vlaanderen gebruikt, zorgt voor enige dubbelzinnigheid (reizen, varen). De in de tekst gegeven uitleg lijkt me de meest logische. Verkaik, 'De sloop', 4 stelt het zich anders voor.
- 117 Verkaik, 'De sloop'. Gevolgd door Henkjan Sprokholz en Marcel van Dasselaar, 'Het riddersgoed van de Van der Goudes' in: W. Denslagen (red.), Geïllustreerde Beschrijving (2000)
- 118 Verkaik, 'De sloop', 4.
- 119 Goudriaan, 'Jonkvrouw Sophie', 70-73.
- 120 OHZ nr. 1603.
- 121 OSU mrs. 2413 en 2424 = OHZ nrs. 2437 en 2438.
- 122 Van Mieris, Charterboek II, 77.
- 123 Waller Zeper, Jan van Beaumont, regest I. Schmidt-Ernsthausen, Archief van de graven van Blois 1304-1397 (Den Haag 1982) ii.
- 124 OHZ (Fremery) nr. 314.
- 125 Voor de leenrechtelijke aspecten zie A.S. de Blécourt en H.F.W.D. Fischer, Kort begrip van het Oud-Vaderlands burgerlijk recht (7e druk; Groningen 1967) § 145.
- 126 De Blécourt en Fischer, Oud-Vaderlands recht, § 146.
- 127 OSU 2414 = OHZ nr. 2438.
- 128 Sophie: OHZ nr. 2052 (van 1282); OSU nr. 2414 = OHZ 2438 (van 1290); Utrechts Archief, Oudmunster inv. 413, gedrukt R. van Roijen, 'De oudste kapittelrekening van Oudmunster uit het jaar 1295', BMHG 58 (1937) 1-50, nr. 124 (van 1295 en 1296); OHZ (Fremery) nr. 314 (van 1297). Margriet: Utrechts Archief, Oudmunster inv. 413 / Van Roijen nr. 124 (van 1300).
- 129 OHZ (Bergh) II, 845 = OSU nr. 2587.
- 130 OHZ (Bergh) II, 856.
- 131 De merkwaardigste bron is het onderzoek naar 's graven rechten, waar tegelijkertijd naar een vrouw en een heer van der Goude wordt verwezen: OHZ (Fremery) 314 § 18 en 28. Daarnaast OSU nr. 2613 'in Papencoep in iurisdictione domini de Gouda' (1294).
- 132 In enkele oude inventarissen zijn overdrachten van de Goudse goederen aan Margriet door de proost, respectievelijk deken en kapittel van Oudmunster bewaard (1299, 1306 en 1308): ze heet hier steeds 'jonkvrouw Margriet van der Goude' (familienaam), niet 'de jonkvrouw van der Goude': ARA, Graven van Holland inv. 2117 f. 5; 2102 f. 50; StrAHM, Oudarchief inv. 760. De verwijzingen in Ons Voorgeslacht 44 (1989) 454 zijn incorrect.
- 133 ARA, Graven van Holland inv. 2102 f. 50 met kopie in StrAHM, Oudarchief 760.
- 134 ARA, Graven van Blois inv. 1 f. 132v. Interessant is nog het zegel van Margriet. Een exemplaar op het Algemeen Rijksarchief kan op grond van Des Tombe, Het geslacht Van Renesse, 66/7 en 131 aldus worden beschreven: het zegel vertoont een staande vrouwenfiguur met twee schilden, rechts met de zeven ruiten van Stein, links met de leeuw van Renesse, terwijl het handschrift luidt 'S. Marg. D. Renesse D. Steine F del Goude'. Een tweede exemplaar, met beschaaid randschrift, bevindt zich aan de oorkonde StrAHM, Oudarchief inv. 637 (1 jan. 1325). Margriet voerde dus niet het wapen Van der Goude. Het is spijtig dat de datum van haar huwelijk met Arnold van Stein niet bekend is.
- 135 Geselschap, Zeven eeuwen, 29.
- 136 Van Mieris, Charterboek II, 48. Zie nu W. Prevenier en J.G. Smit, Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544 I: 1276-143. Rijks Geschiedkundige Publicatiën Grote Serie nr. xx (Den Haag 1987) s.v. 30 sept. 1324.
- 137 C.J. de Lange van Wijngaerden, Geschiedenis der heeren en beschrijving der stad van der Goude (Amsterdam 1813) 41.
- 138 OHZ (Bergh) II, 1027. Voor de lotgevallen van de moordenaars zie W. van Iterson, Geschiedenis der confiscatie in Nederland (Utrecht 1957) 577-594. Van Iterson (p. 588) verklaart dat er voor de verbeurte van de goederen van Amstel en Woerden een dubbele rechtsgrond bestond: confiscatie wegens hoogverraad en automatische verbeurte van leengoederen wegens schending van de zoenverdragen van 1285 en 1288.
- 139 Van Mieris, Charterboek II, 124. De achtergrond ligt in de verzoeningspolitiek van Willem III jegens de Zeeuwse adel: Burgers, Rijmkroniek, 290-291.
- 140 Van Mieris, Charterboek II, 133 van 20 mei 1313. Als vorige bezitter wordt ook nog een Jan van Haamstede genoemd.
- 141 Volgens Van Iterson, Geschiedenis der confiscatie, 360; 373 gold normaliter in het Zeeuwse en Hollandse recht, dat bij confiscatie de helft van de huwelijksgoederen ten behoeve van de vrouw en kinderen van de veroordeelde werd vrijgelaten (afgezien van lenen). Maar (ib., 591) bij de afwikkeling van de boedel van de moordenaars van Floris V is met de belangen van echtgenotes en kinderen geen rekening gehouden.
- 142 Van Mieris, Charterboek II, 182.
- 143 Van Mieris, Charterboek II, 283.
- 144 Van Mieris, Charterboek II, 356.
- 145 Des Tombe, Renesse, 69. Geselschap, Gouda zeven eeuwen, 29: onvolledig en niet helemaal correct (Geselschap spreekt nog voor 1325 van een bedrag van 300 pond). De overdracht van 300 (lees: 170) pond aan de graaf in 1325 beschouwt Geselschap als onderdeel van de liquidatie door Arnold en Margriet van hun Hollandse bezittingen. Ook hiermee lijkt hij het bij het rechte eind te hebben gehad. Ik ben van plan op deze zaak uitvoeriger terug te komen in een aan Arnold van Stein te wijden artikel.
- 146 Er is ook een andere verklaring voorgesteld. W. Thone, 'Beitrage zur Geschichte der Edelherrn von Stein mit dem Rautenwappen', Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg 72 (1936) 241-284, aldaar 256, brengt de onderhavige betalingen in verband met de veronderstelde deelname van Arnold van Stein aan een veldtocht van graaf Willem III tegen Vlaanderen. Ik houd dit voor minder waarschijnlijk en werk dit uit in het in de vorige noot aangekondigde artikel.
- 147 Op de parallel tussen Gouda en Amsterdam is ook gewezen door Verkaik, De sloop, 4.